

Klas Gustavsson, Lisa Pelling och Ingvar Strid

Bortom arbetet

Det var dags för Alf Svensson att intervjuas i TV:s partiledarutfrågning. Svensson hade under våren insinuerat att de höga sjukskrivningstalen nog berodde på att arbetarna fuskade och stannade hemma trots att de var friska. Utfrågarna började med de sedvanliga frågorna om hur länge Svensson tänkte stanna kvar på posten som kristdemokraternas ledare. Svensson var undflyende, han tänkte stanna kvar så länge som han tyckte uppdraget var intressant och stimulerande. »Det gäller för alla jobb att om man inte känner någon lust att gå till jobbet är det lika bra att stanna hemma«, förklarade Svensson. Repliken var så distinkt formulerad att varken Lenart Ekdal eller Alice Bah, som höll i ut-

frågningen, förmådde att ställa den självklara följdfrågan: »Är det då inte också rätt att människor sjukskriver sig från sina tråkiga jobb?« Svensson blev alltså inte heller svaret skyldig.

Vi kan ta denna anekdot från den senaste valrörelsen som utgångspunkt för en diskussion om arbetarrörelsens syn på arbete. Det handlar om att uppmärksamma en dubbelhet i synen på det produktiva arbetet. För arbetarrörelsen var det just arbetet som var det integrerande för organiseringen av den egna rörelsen. Det var ju arbetarna som i alla länder skulle förena sig, som det stod i avslutningen av *Det kommunistiska manifestet*.

I den svenska arbetarrörelsen har

diskussionen om arbete varit komplex. I mycket har diskussionen varit fokuserad på kravet om rätten till arbete och full sysselsättning. Dessa målsättningar har motiverats på olika sätt. För det första har argumentet rört sig på en samhällsekonomisk nivå. Full sysselsättning har setts som det mest effektiva resursutnyttjandet. Under 30-talets krisår var det just detta argument som lyftes fram. Ernst Wigforss ställde i en valskrift den retoriska frågan: Har vi råd att arbeta? Och besvarade den själv:

Då arbetskraften icke användes, betyder det också, att naturtillgångarna ligga outnyttjade, och att produktiva anläggningar inte tagas i bruk. Hela samhällets förluster genom den ekonomiska krisen stå därför i ett visst förhållande till de arbetslösas antal, och man mäter kanske bäst genom att mäta arbetslöshetens omfattning. Kan något vara rimligare än att söka skaffa arbete åt de arbetslösa?...Sunda förnuftet synes svara nej, och socialdemokraterna har inte åberopat någon högre auktoritet än detta sunnda förnuft, då de yrkat på en betydande utökning av det allmännas arbeten för att minska arbetslösheten och motverka följderna av den ekonomiska krisen.¹

Ett annat argument har handlat om att den enskildes autonomi stärks genom att individen blir självförsörjande ge-

nom lönarbete. Detta argument har särskilt använts i debatten om kvinnors förvärvsarbete. Ett tredje argument har tagit fasta på arbetets funktion som utbildande av moraliska och sociala egenskaper. Genom arbetet får vi ansvar och ges möjlighet till självförverkligande. Detta argument har på senare år använts särskilt flitigt i den integrationspolitiska debatten. Arbetet ger oss ett socialt sammanhang och erbjuder en plats för möten med andra människor.

Vi vill inte förneka att dessa argument för har haft bäring. Att till exempel LO valt att kampen för full sysselsättning och rätten till arbete i första rummet är kanske begripligt med hänsyn till strategiska omständigheter. Men samtidigt har dessa krav på rätten till arbete också inneburit ett politiskt offer. Man har låtit bli att kritisera arbetet som utsugning och exploatering. Alla de argument för full sysselsättning som vi här redovisat innebär ett accepterande av det kapitalistiska lönearbetet som det samhällsekonomiskt rationella, som garanten för individuellt oberoende och som utvecklande av människans moraliska och sociala förmågor. Cyniskt kan man konstatera att kravet på full sysselsättning varit ett krav på ökad exploatering och att rätten till arbete varit en rätt till löneslaveri. Det är denna polemiska ansats som präglar Marx svärson Paul Lafargues stridsskrift *Rätten till lättja*

1. Ernst Wigforss, »Har vi råd att arbeta?« (1932), i *Ernst Wigforss skrifter i urval, del 2 Agitationen*, s 269

från 1883. Lafargue menade »[e]tt besynnerligt vansinne har gripit arbetarklassen i de länder där den kapitalistiska civilisationen härskar«. ² Detta var detta vansinne – »kärleken till arbetet« – som arbetarklassen nu hade att göra upp med:

»[I]nnan proletariatet kan bli medvetet om sin egen styrka måste det kasta den kristna moralens, nationalekonomins och fritänkeriets förutfattade meningar på historiens soptipp. De måste återvända till sina ursprungliga instinkter och tillkännage *Rätten till lättja*, en rätt som är tusen gånger äldre än och heligare än de bleksiktiga *Mänskliga rättigheter* som den borgerliga revolutionens metafysiker kokat ihop. De måste tvinga sig själva att endast arbeta tre timmar om dagen och annars slå dank och frossa dag och natt.«

Denna konfrontatoriska strategi om arbetsvägran har haft en undanskymd plats i den svenska arbetarrörelse, som starkt kännetecknats av ett institutionaliserat samarbete mellan LO-ledning och det statsbärande socialdemokratiska partiet. Flera av de texter som presenteras i detta nummer av *Fronesis* visar på en alternativ syn på arbetet och som sätter detta arbete i relation till ett konkret motstånd.

David Sjögren berättar i sin introduktion till texter av den tidiga arbetarrörelsens store agitator Hinke Berggren om den avgörande andra socialde-

mokratiska kongressen. Kongressen i Norrköping 1891, som tog avstånd från Hinke Berggrens krav på att såväl stölder som våld skulle användas som medel i kampen, biföll samme Berggrens krav på att använda storstrejkvapnet.

Baudrillards text vänder sig mot marxismens bundenhet till föreställningen om det produktiva arbetet. Baudrillard menar att alla Marx begrepp och kategorier utgår från en uppfattning om produktionen och det produktiva arbetet som det centrala i kritiken. Marxismen sitter alltså fast i den gamla kapitalismens uppfattning om arbete och produktivitet. På samma sätt som Marx kritiserade den tyska religionskritikern Ludvig Feuerbach för att inte tillräckligt bryta med den religiösa abstraktionen, förmår heller inte Marx att tillräckligt göra upp med den klassiska nationalekonomins föreställning om det produktiva arbetet. I såväl den klassiska nationalekonomin som hos Marx, framhålls det produktiva arbetet som den viktigaste faktorn för att skapa välstånd. Baudrillard ville alltså radikaliserat kritiken genom att gå utanför den politiska ekonomins gränser. Texten som vi här publicerar är ett utdrag från Baudrillards klassiska kritik av marxismen i *Produktionens spegel*.

Nick Dyer-Witthoford påminner, i ett utdrag ur sin bok *Cyber-Marx*, att den socialistiska vänsterns ständiga krav på »fler arbeten« glömmer att »social-

2. Paul Lafargue, *Rätten till lättja – en vederläggning av rätten till arbete*, 1988, s 36.

lismen vid sitt ursprung inte var ett projekt som syftade till lönearbetets utbredande, utan till upphävandet ... av löneslaveriet«. Dyer-Witheford menar att fackföreningarna i sitt motstånd mot att under de senaste decennierna driva frågan om arbetsdagens förkortning, har övergivit en fråga »som Marx ansåg avgörande för arbetets emancipation«. Dyer-Witheford relaterar sin vision om noll-arbete till det paradigmskifte inom produktionen, vilket möjliggjorts av den nya informationstekniken.

Just denna debatt om det påstådda paradigmskiftet inom produktionen har annars gjort att den politiska vänstern kommit på andra hand i diskussionen om arbetet. Med stöd i modern managementteori har högern ofta framställt sig själva som arbetets befriare. Det har talats om »outsourcing«, »virtuella företag« och »slimmad produktion«. Det gamla taylorssystemet har kommit att kritiserats också från högern. Fasta strukturer ska nu brytas ned i nätverk. Vänstern framstår alltmer som ett barn av ett svunnet industrisamhälle och högers idéer har marknadsförs som flexibla, individualiserade och anpassade till det nya.

I en intervju i detta nummer av *Fronesis* beskriver Richard Sennett hur övergången från långsiktighetens och infrastrukturens Standard Oil till flexibilitetens och varumärkets Microsoft förändrat maktförhållandena mellan anställda och arbetsgivare. Sennett pekar visserligen på möjligheter att organisera de atomiserade och ständigt om-

flyttade arbetarna på basis av andra identiteter än den som uppstår av en gemensam arbetsplats. Men egentligen tycker han att »vi måste sluta be herren om upprättelse och istället börja fundera på hur vi kan leva med varandra oberoende av honom«.

Adam Arvidsson skriver i sin inledning till Karl Marx »Fragmentet om maskiner« om hur denna nya produktionsordning måste analyseras som en expansion av kapitalets förmåga till underordning. Den förr så markanta skillnaden mellan arbetsdag och fritid, det vill sägamellan arbete och liv, har alltmer luckrats upp. Kapitalet syftar nu till att exploatera arbetarens hela subjektivitet.

Man kan invända att denna uppluckring av gränsen mellan arbete och fritid inte är något historiskt nytt fenomen. I den etablerade arbetsdelningen har kvinnors reproduktiva arbete, vilket varit förlagt i det egna hemmet, varit en integrerad del i kapitalets reproduktions och akkumulationsprocess. Synen på arbete är central för könsmaktordningens upprätthållande. Distinktionen mellan reproduktivt och produktivt arbete har, som Maria Jansson skriver i sitt bidrag till det här numret av *Fronesis*, » varit den huvudsakliga måltavlan för den feministiska kritiken av »arbete« i vid bemärkelse«. För första gången publicerar vi på svenska den klassiska feministiska texten om arbetsdelning av Mariarosa Dalla Costa och Selma James »Women and the Subversion of the Community« från 1973.

Flera av bidragen i detta nummer av *Fronesis* uppehåller sig vid Marx. Marx kritik av det kapitalistiska produktions-sättet inriktade sig på arbetets organisering och uppdelning. I sin bestämning av det specifikt mänskliga var förmågan till arbete och medvetet omskapande av naturen det mest betydande: »En spindel utför arbetsmoment som liknar vä-rens, och ett bi bygger vaxceller med en skicklighet som går mången mänsklig byggmästare skamsen. Men det som i grunden skiljer den sämste byggmästare från det skickligaste bi, är att han ha byggt cellen i huvudet, innan han bygger det i vax«. ³ Det medvetna och självkontrollerade arbetet var alltså något specifikt mänskligt.

Den moraliska uppfattningen om att arbetet fungerar som utvecklande om människans moraliska egenskaper kan spåras även hos Marx. I sin kritik av den tyska socialdemokratins programkrav om att av konkurrensskäl reglera fångelsearbetet, anmärkte Marx att detta var ett »småaktigt krav« och att. Det minsta man kunde ställa på ett socialistiskt parti var, enligt Marx, att »man inte vill att förbrytarna skall behandlas som djur och att i synnerhet inte vill att de skall berövas det enda sättet att bli bättre människor: produktivt arbete.« ⁴ Men styrkan med Marx analys är att han för-mår att beskriva hur denna specifikt mänskliga aktivitet, i den kapitalistiska

varuproduktionen antar formen av en vara. Arbetet tillägnas kapitalet såsom arbetskraft. Med arbetsdelningen splittas själva arbetsprocessen upp; det manuella arbetet skiljs från det intellektuella och kapitalets behov av mervärde påtvingar arbetaren ett merarbete.

Arbetetsintegrering i den kapitalistiska produktionsprocessen gör att arbetet också måste studeras på en samhällig nivå. I det kapitel ur *Arbete och monopolkapital*, som vi här publicerar, analyserar Harry Braverman, utifrån Marx distinktion mellan produktivt och improduktivt arbete, hur kapitalismens historiskt expanderat genom att omvandla för kapitalet improduktivt arbete till produktivt arbete, genom att underkasta det kapitalistiska produktionsrelationer. Kapitalet har med andra ord internaliserat icke-kapitalistiska arbetsprocesser och förvandlat dem till produktiva för kapitalet. Emellertid pekar Braverman på att samtidigt som det improduktiva arbetet utanför den kapitalistiska produktionen minskat under hela kapitalismens historia, växer de improduktiva arbetena i betydelse inom den kapitalistiska sfären. Detta i takt med att sysslor kopplade till mervärdesrealisering växer i betydelse. Tony Johansson presenterar i sin introduktion till denna text Marx distinktion mellan improduktivt och produktivt arbete, och menar därtill att denna har praktisk

3. Karl Marx, *Kapitalet. Första boken* (1969), s 153f.

4. Marx, Kritik av Gothaprogrammet, i Marx och Engels, *Marx och Engels i programfrågor*, 1982, s.86.

betydelse idag, exempelvis vid analys av de tendenser till att ytterligare breda ut kapitalistisk produktionsrelationer till sektorer som idag är improduktiva ur kapitalets synvinkel, det vill säga där produceras inget »omedelbart« mervärde åt kapitalister. Pigarbetsdiskussioner och olika varianter av privatisering av offentlig sektor, kan analyseras ur denna synvinkel och betraktas som krishanteringsstrategier för kapitalet i syfte att utöka de områden inom vilka mervärde kan produceras.

* * *

Att arbetet betraktas som arbetskraft även i dagens politiska debatt, framgår med all tydlighet i debatten om arbetskraftsinvandring. Folkpartiet motiverade till exempel i den gångna valrörelsen sin omsvängning i denna fråga just utifrån behovet av att pressa ner priset på arbete.

Chris de Stoops bok *Utan papper*⁵ om Europas allra mest utsatta är mer aktuell än någonsin. De Stoop beskriver hur de människor behandlas som söker sig över Schengen-områdets taggtrådsgränser för att försöka skapa sig en bättre framtid. De döda kropparna av flera hundra av dessa hoppfulla flyter varje år i land på den spanska solkusten. En efterfest vid en brasa på stranden utanför Valencia eller Malaga kan bli rammad av en överfylld gummiflotte.

Tillsammans med höga tullar på u-

ländernas viktigaste produkter textilier och livsmedel (13 procent på vindruvor, och hela 160 procent på druvjuice) samt de gigantiska jordbrukssubventionerna (på en miljard euro om dagen är de sju gånger högre än världens samlade bistånd) är begränsningen av människors rörlighet förmodligen det viktigaste utvecklingshindret som EU sätter upp för sina fattiga grannländer.

Redan idag är summan av de pengar som de hårt arbetande migranterna skickar hem från i-länderna till sina familjer i de fattiga länderna högre än biståndet. De salvadoranska hembiträdena i USA är, trots sina usla löner, sitt lands tredje viktigaste exportprodukt.

Om salvadoranskornas filippinska och thailändska systrar skulle strejka i Saudiarabien skulle landet – helt oavsett oljerikedomarna – stanna, och shejkerernas tafatthet med matlagning och barnpassning skulle bromsa hela världsekonomin.

Dessa kvinnors arbetsvillkor, som dikteras av den rådande könsmaktordningen och förvärras av bristen på rättsligt skydd för olagliga invandrare, beskrivs i Rhacel Salazar Parreñas bok »Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work«. Vi publicerar ett utdrag ur boken som introduceras av statsvetaren Maria Jansson.

Den första uppgiften för de som organiserat arbetets motstånd har varit att se till att arbetare inte kan ställas emot

5. Chris de Stoop. *Utan papper: människobantering i dagens Europa* (1997).

arbetare. Därför behöver vi en ordning för arbetskraftsinvandring. I Sydeuropa är det de »illegala« invandrarnas brist på arbets- eller uppehållstillstånd som gör det möjligt för arbetsgivarna att spela ut dem mot andra arbetare. Utan papper, *sans-papier* eller *sin papeles* vågar gästarbetarna inte organisera sig fackligt och ännu mindre strejka mot arbetsgivare som vid minsta antydan till motstånd kan hota med utvisning. Det är ett av villkoren för arbetets motstånd i dag, och det borde sätta dagordningen för Europas vänster.

Några extra dagars semester, ett tveksamt men ökande stöd för tanken om friår. Men egentligen inget gehör för att använda en generell förkortning av arbetstiden för att åtgärda den fråga som den senaste regeringsdeklarationen utropar som en av de viktigaste utmaningarna under den kommande mandatperioden: ohälsan. Anette Karlsson skriver att det har funnits »en benägenhet i de högt industrialiserade länderna att utgå från att ohälsa och andra problem huvudsakligen beror på ett alltför monotont, reglerat och fragmenterat arbete«. Men det kanske inte är arbetets innehåll det är fel på, utan att vi tvingas arbeta över huvud taget? Anette Karlsson menar att man i debatten »lätt förlorar kontakten med en vardagsverklighet där »för mycket« kan vara ett nog så stort bekymmer som »för lite«.

* * *

LO har beslutat att skicka en delegation till World Social Forum i Porto Alegre,

och delta på förberedelserna i Florens ett par månader tidigare. En av världens största fackföreningsrörelser öppnar sig mödosamt mot de nya sociala rörelserna.

LO kan bidra med att ge en handfast provisorisk utopi åt de som i dag drömer om en världsregering. En världsregerings bindande regler för internationella företag kan vara viktiga, men det blir mer demokrati och mer värdighet per demonstration om arbetet inriktas på att ge arbetande människor en möjlighet att organisera sig. Minimilöner som satts av välmående men i-landsdominerade NGO:s kan inte ersätta facklig kamp. Strejker och förhandlingar är ett värdigare sätt att skapa bra arbetsvillkor än att vänta på allmosor från en kompromiss i WTO. Dessutom är det förmodligen ett bättre sätt att göra den globala maktbalansen mellan arbete och kapital aningen mindre skev.

Efter ett decennium där diskussionen om arbetet förlamats av massarbetslöshet anar *Fronesis* tecken på att debattklimatet håller på att tina upp. Jordmån finns för några snödroppar och en och annan krokus. Dags att skapa utrymme för en diskussion om arbetets motstånd i globaliseringens och migrationens tid. Tillfälle att plocka fram den feministiska analysen för att slå in delad föräldraförsäkring som en kil i den våldsalstranden könsmaktordningen. Tid att ifrågasätta löneslaveriet och formulera medborgarlönens samhälle. Välkommen till nummer 9-10 av *Fronesis*.